

й тотального знищення, абсурдність ідеологічних теорій, раціонального світопізнання у воєнну епоху. Поняття екзистенціального стрибка збагачується уявленнями про відстоювання честі, гідності, виявлення людяності, актуалізації загальнолюдських цінностей. Це пов'язано із групуванням навколо спроектованих на обшир художнього тексту елементів асоціативно-смыслових текстових полів екзистенціальних концептів. Скажімо, навколо концепту *абсурдності світоустрою* групуються мовнохудожні одиниці **трагізм безглузлого, все з глузду з'їхало, світ озвірів, людина стала страхіттям, убивання всякого, лавіруючи між смертю від своїх і смертю від чужих, трагічний рух за інерцією, жах від усього** та ін.

Водночас зазначені світоглядні концепти дають поштовх до конотативного розвитку лексико-семантичних одиниць, використаних у творі, поглиблення їх світоглядного змісту. Між ключовими словами тексту й основоположними категоріями екзистенціального вчення відбувається системна взаємодія. Текст, сприйнятий крізь призму категоріальних світоглядних понять, структурується як світоглядна мовнохудожня система, внутрішньо розбудовується, зазнає смислового збагачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнова Н. Об изучении ассоциативно-смысловых полей в художественном тексте // *Руссисти́ка: Лингвистическая парадигма конца XX века: Сб. статей в честь проф. С.И.Ильенко*. – СПб., 1998.
2. Бердяев Н. Избранные произведения. – Ростов н/Д, 1997.
3. Див., наприклад, *Братусь М.* Структура, семантика й стилістичні функції епітета в художній прозі Івана Багряного. Автореферат дис... канд. філол. наук. – К., 2002; *Чумак О.* Художньо-семіотична парадигма у мовотворчості І.Багряного // *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету*. – К., 2001. – Вип. 4.
4. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1990.
5. Селиванова Е. Когнитивная семасиология. – К., 2000.
6. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості Івана Багряного // *Мовознавство*. – 1993. – № 1.
7. Степанов Ю. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М., 2007.

Леся Клепуц

ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І БРИТАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті зроблено аналіз функціонування ненормативної лексики в українській і британській художній літературі в різні історико-культурні епохи, крізь призму рецептивної естетики розглянуто приклади застосування стилістично-зниженої лексики в багатьох канонічних авторів від античності до наших днів на тлі офіційних заборон та соціокультурних табувань.

Ключові слова: ненормативна лексика, інвектива, сороміцький фольклор, рецептивна естетика, табу.

Lesia Kleputs. The usage of offensive language in Ukrainian and British literature in historical and cultural contexts

The paper analyses the functioning of curse words in Ukrainian and British literature in different historical and cultural epochs. The methodological apparatus of receptive aesthetics is applied here to scrutinize the usage of substandard vocabulary as a means of remonstrance against official prohibitions and socio-cultural taboos in a whole range of literary texts written by canonic authors from antiquity until the present time.

Key words: offensive language, invective, obscene folklore, receptive aesthetics, taboo.

Знижена лексика як явище потрапляє в мистецтво слова ще в часи зародження літератури. Цю лінгвістичну дифузію спостерігаємо в античну добу, коли поняття вульгарного чи обценного було надто змаргіналізованим. Від античних часів до сучасності проникнення зниженої лексики в літературу то посилювалося, то послаблювалося залежно від духу часу. У Середньовіччі появу пластів традиційно маргіналізованої зниженої лексики в літературі зустрічали потужним опором. Послаблення мовностилістичних стандартів уже прикметне для епохи Відродження, яка своїм лінгвістичним різнобарв'ям поклала початок “легалізації” офенсивної мови в літературних текстах. Процеси профанації мови художньої літератури поширюються в епоху романтизму та реалізму. Радикальне розширення уявлень про мовну картину світу в художніх текстах принесла доба модернізму й постмодернізму. Стилестичний еклектизм, притаманний саме зниженим лексичним номінаціям, зробив їх найпривабливішими для постмодерних авторів, що дає змогу зараз говорити про цілковите розмивання меж між канонічною літературою та літературою андеграунду, своєрідне лінгвостилестичне вирівнювання двох опозиційних літератур.

В Україні та в Росії схильні пов'язувати поширення інвективних мовних зворотів зі зникненням цензурних заборон на початку 1990-х. У британській літературі остаточна лібералізація літературного слова припадає на кінець вікторіанської епохи. Приклади застосування стилестично-зниженої лексики подибуємо в багатьох канонічних авторів від античності до наших днів, проте і їх семантичне наповнення, і їх стилестичний ефект, і реакція суспільства на такі явища була різною.

Часто критики наголошують на академічній недоцільності вивчення функцій ненормативної лексики в літературі, мотивуючи це небажанням осквернити чистоту художнього слова. Однак замовчування фактів уживання ненормативних мовленнєвих конструктів у текстах авторів, зарахованих до літературного канону, призводить до неповного моделювання культурної пам'яті. Мета цієї статті – спроба ретроспективного аналізу функціонування знижених лексичних елементів у літературному тексті та культури їх рецепції, яка спиралась на усталені принципи пуристики. Звісно, такий аналіз не посягає на радикальне переосмислення чи популяризацію сороміцької тематики та деетизацію літератури; натомість він має стати ілюстрацією того, що в усіх літературах і в різні культурні епохи найвидатніші майстри художнього слова не ігнорували офенсивну лексику, а відводили їй специфічні місце й роль.

Вичерпну інформацію про соціальну історію зниженої лексики в англійській мові від найдавніших часів до епохи модернізму подає у своєму дослідженні Джефрі Г'юз (Geoffrey Hughes) [див.: 18], а проблему пуристики мови та історію подолання заборон, які формувала англосаксонська культурна традиція в період від Відродження до сьогодення, вивчив англійський лінгвіст Ентоні Мак-Енері [див.: 19]. Подібних досліджень в українській лінгвістиці та літературознавстві ще не маємо. Ця стаття – чи не перша спроба подивитися на українську літературу саме крізь призму проникнення зниженої лексики у твори відомих українських письменників, хоча слід зазначити, що у працях Олекси Горбача [див.: 1] та Івана Ціхоцького [див.: 15] можна знайти вичерпну інформацію про арготизми у мові прозових творів Івана Франка.

У заявленому контексті, апелюючи до текстів античних письменників, наштовхуємося на синкретичну мовну поліфонію: з одного боку, поетизацію низького (з погляду сучасної культурної традиції), з другого – осквернення сакрального. В античний період відверта лексика, здебільшого сороміцька, функціонувала в річищі “нормальному”. Тілесну красу поетизували, світ

насолод, оспіваний античними поетами, тогочасне суспільство сприймало природно. Крім того, еротична традиція, увінчана в поезії, сягає своїм корінням саме античних часів. Поодинокі приклади застосування ненормативних лексичних одиниць знаходимо в давньогрецьких поетів Семоніда (“Жіноча природа”), Руфіна (“Еротика”). Арістофан у своєму театрі майстерно опанував низову мовно-культурну стихію, а символом вишуканої жіночої еротичної поезії вважають Сапфо. Сергій Зав’ялов у коментарі до нещодавнього видання російських перекладів комедій Арістофана зазначає, що в героїчного культу, який подарував нам “Орестею” й “Едіпа”, є і зворотній бік. На думку критика, “за законами комічного жанру, який ще вчора був лише атрибутом фалічного культу, у кожній п’єсі має бути їжа, її викидання, а далі фаломорфоза персонажа з подальшими тотальними зносинами”, і саме Арістофану вдалося “наділити цей фалічний атрибут значенням, який відповідав своїй епосі. Його антагоністи, б’ючи один одного по голові бутафорськими фалосами і присідаючи на оркестрі для імітування дефекації, поміж блюзнірською лайкою виголошують пристрасні, серйозні монологи на теми, які деритуалізована новоєвропейська культура звикла обговорювати в іншому контексті” [див.: 2]. Сороміцька лексика, часто поетично евфемізована чи сатирично інтенційована, міститься в сатиричних поемах давньоримських поетів Катула (“Байдики”) та Марціала.

Правдивий чистим
Мусить бути поет, вірші не мусять.
Але тільки тоді є сіль і дотеп
У віршах, коли – дрібку сороміцькі...
(Гай Валерій Катул [XVI]) [5, 83].

У ранніх своїх поемах до вульгарної та обценної лексики зверталися і Горацій, і Овідій. Навіть Цицерон у “Листах до своїх друзів” (*Epistulae ad Familiares*) розмірковує про “вульгарні” чи “обценні” конотації окремих слів і закріплює на ними цей статус.

Стародавні римляни, в яких “модною стала звульгаризована філософія Епікура” [10, 177], “відвертих” тем уникали, тому огортали їх витонченою цнотливістю. Навіть у “Мистецтві кохання” Овідія “не знайдемо чогось сороміцького, пікантного: навчаючи мистецтва кохати, автор фактично оминає саме кохання. Залишається знову ж таки найзахопливіше – гра” [12, 13], – такої думки притримується поет, письменник і відомий перекладач А. Содомора.

От і стала вона вже оголена переді мною, –
Мов бездоганна різьба – жодної вади ніде.
Бачив усе я, до всього торкався – плечі, рамена,
Перса!.. Вони мов самі пружно тяглись до долонь
(Овідій [5]) [11, 40].

Однак професор Уільям Гарріс (William Harris), аналізуючи обценні поеми (*dirty poems*) Катула, в яких поет “використовує тілесну мову в її найогидніших значеннях, в усій палітрі людської анатомії”, приходять до висновку, що “високий культурний тон більшості латинської поезії з часом понижується, пропонуючи повернутися до мови тіла, його запаху й дотику і, звісно, сексу” [див.: 17].

Іманентну мовну поліфонію античності не завжди вдавалося переносити на терени ближчих до нас культурних епох. З етичних міркувань чи задля консервування високого тону античної поезії цензура забороняла використання

інструментарію ненормативної лексики, яким так майстерно оперували античні поети, навіть при перекладах їхніх творів. Так, ще в середині минулого століття діяли певні закони проти публікацій obscenного змісту, які довелося враховувати видавництву Гарвардського університету (Harvard University Press) при публікації серії перекладів грецької та латинської літератури [див.: 17]. Як зазначає С. Зав'ялов, “потрібно було майже століття використання obscenної лексики в богемному і, ширше, інтелігентному середовищі, щоб вона поступово почала позбуватися свого недоторканного статусу в друкованому тексті” [див.: 2], проте навіть сучасному читачеві, на його думку, потрібно допомагати коментарями, адже в перекладах не завжди витримується тон грецького чи латинського оригіналу: якщо перші переклади були надто м'якими, то в сучасних згрубілий тон значно перебільшений.

Такі нечасті звертання античних поетів до одвічно табуованої тематики та по-мистецьки “цнотливої” вербалізації заборонених почуттів і дій остаточно осудили в Середньовіччі. Чимало текстів було знищено, зокрема в XI столітті у Візантії і в Римі за папи Григорія VII твори деяких античних поетів і разом з ними дев'ять книг пісень Сапфо були спалені, оскільки “духовні отці вважали, що пристрасна поезія лесбоської поетеси шкідлива для християнської моралі” [12, 53]. На думку англійського вченого Дж. Г'юза, “наше знання цілої низки лайливих висловів у минулих культурах однозначно неповне. Особливо якщо говорити про стародавнє англійське суспільство, коли занепад монастирів і їхній реформістський фанатизм призвів до систематичного знищення величезної кількості цінних записів і невинних літературних текстів” [18, 37].

В англосаксонській літературній традиції вживання авторами лайливих висловів (побажань зловісного характеру, звернених до небажаної особи) завважають ще з найдавніших часів (“Беовульф”) і передусім пов'язують таке використання з вірою у священну силу заклинань і проклять. У дослідженні про історію лайки в англійській культурі Дж. Г'юз зазначає, що традиція інвективи має окрему історію, яка “розквітає в часи вікінгів, вироджується в середньовічній британській культурі, оживає в деяких стилях шотландської літератури Відродження, а тоді значно зубожіє в модерній англійській мові, хоча її продовження можна побачити у “співзвучному” “чорному” варіанті американської англійської мови” [18, viii]. Чи не найвизначніший середньовічний англійський поет Джефрі Чосер був також одним із кількох видатних літературних митців, які дозволяли собі “безстрашно використовувати всю словникову гаму без очевидних репріз. Увесь доступний непристойний вокабуляр і ціла низка прокльонів з'являється в його роботі” [18, 3]. Одне з найсильніших, але водночас найуживаніших експлетивів (пряма вербалізація табу) в англійській мові – слово “fuck” – уперше з'явилося у друці 1475 року в сатиричному вірші “Флен Флііс” (“Flen Flyys”), який висміював монахів і абатства Кембриджа. А знайти це слово в англійських словниках можна було вже в XVI ст.

Відродження позначилося складним поєднанням опозиційних явищ – авторської свободи і цензурних обмежень. Значну кількість непристойних висловів і стилістично знижених лексичних елементів містить словник мови видатного британського драматурга Вільяма Шекспіра. Саме йому належить одна з перших гіпотез щодо ненормативних пластів мови, в якій він наголошує на необхідності вивчення навіть найбільш нескромних слів. У Шекспірових п'єсах репрезентована “ціла гама клятв, заклинань, проклять, блюзнірських і непристойних висловів” [див.: 16], проте тут лайка слугує важливим компонентом словесного вимальовування цілісності художнього образу, своєрідним маркером. “Найбільш навантажені форми мови” [18, 109]

(лайка, прокляття, пророцтва) були драматично пов'язані з діями та вчинками героїв його трагедій. Знавці творчості видатного драматурга стверджують: "Шекспірові непристойності явно не мають ні класу, ні статевого бар'єрів, їх промовляють і смакують слуги та аристократи, герої та лиходії, так само, як королі та королеви" [див.: 16]. Однак критики завважають, що використання Шекспіром заборонених слів було не настільки сміливим, як у його сучасника – поета і драматурга Бена Джонсона, котрий за мовні вільності у своїх п'єсах навіть потрапляв до в'язниці.

Театр за правління королеви Єлизавети сприймався насторожено, як інструмент політичного та морального впливу, тому уряд ініціював створення в 1574 році інституції, званої як *Master of Revels*, і наділив її необмеженим правом цензури у випадках, коли деякі сентенції чи пасажи в п'єсах суперечили нормам тогочасної політичної доктрини. "Свобода ляляться" публічно в ті часи була досить обмеженою. Різні форми урядового втручання спрямовувалися на придушення "богохульства на сцені" (*Profanity on the Stage*) [18, 108]. Проте власне лінгвістичну цензуру офіційно запровадили після смерті Єлизавети, коли 1606 року, уже за правління Джеймса, прийняли "Акт про обмеження акторської лайки" ("Act to Restrain Abuses of Players").

Починаючи з кінця XVII століття, а особливо у вікторіанську епоху, публічне вживання ненормативної лексики стала дуже рідкісною. До вільностей у мові вдавався лише "найкращий англійський сатирик" [21, xi] граф Рочестер, який при дворі Чарльза II видавав свої поеми "лише задля прибутку" [21, xii]; однак його твори сучасники читали охочіше, ніж Мільтона.

Знижені форми мови (мовлення) були табуованими в літературі та пресі не лише Британії, а й багатьох країн Західної Європи та США. З XIX століття заборонено публікувати судові слухання дослівно, бо вони містили "бунтарські, блюзнірські та непристойні вислови. Певні слова, які б з'явилися друком чи були виголошені зі сцени, могли викликати публічний скандал" [19, 117]. Цензуру того часу вже значно менше цікавили ідеологічні чи політичні питання: її увага зосереджувалась на питанні "обсценності", тобто на вилученні з текстів сексуальних сцен та заборонених мовних зворотів. Так, була спроба запобігти публікації значної кількості художніх творів відомих авторів; серед них "Квіти зла" (1857) Ш. Бодлера, "Уліс" (1922) Дж. Джойса, "Тропік Рака" (1934) і "Тропік Козерога" (1939) Г. Міллера та "Райдуга" (1915) й "Коханець леді Чаттерлей" (1928) Д. Г. Лоуренса [18, 191]. Свідченням того, що ненормативну лексику публічно вживати не можна, став скандал, викликаний виголошенням зі сцени в "Пігмаліоні" Б. Шоу нецензурних слів, а саме вислову "Not bloody likely", що прозвучав з уст героїні п'єси Елізи Дулітл.

"Коханець леді Чаттерлей" – це перший англійський роман, у якому автор демонстративно вживав сексуальну лексику і який у 1926 році вилучили з продажу та заборонили як твір, що суперечить нормам суспільної моралі. Лише в 1960 році роман реабілітували. Сам письменник так аргументував використання обсценної лексики: "Якщо я застосовую заборонені слова, на те є причина. Ми ніколи не звільнимо фалічну реальність від домішки "духовного піднесення", якщо не дамо їй власної фалічної мови й не використаємо обсценних слів" [20, 267]. Така ж доля спіткала роман Дж. Д. Селінджера "Над прірвою в житті" тільки за один раз ужите слово "fuck". 1959 року вийшов акт "Про публікації непристойного змісту", згідно з яким нецензурні слова могли бути опубліковані, лише якщо твір був, на думку авторитетних критиків, художньо вартісний. Робилися й інші спроби накласти цензуру на ненормативну лексику у друці, на радіо й телебаченні. Від початку шістдесятих і далі хронологічно їх можна пов'язати із Великою революцією (*Glorious Revolution*), коли група

під назвою Асоціація національних оглядачів і слухачів (National Viewers and Listeners Association (VALA) “була засобом поширення моральної паніки” [20, 118].

Щодо офіційних обмежень на усну й письмову фіксацію ненормативної лексики, які могли мати стосунок до українських авторів, то з часів Петра I (“Артикул воїнський”) та Катерини II (“Маніфест про мовчання”, 1763) не з’являлося жодного нормативного документа, який би якийсь обмежував лихослів’я. Тож уживання ненормативної лексики в Україні в допостмодерний період офіційно заборонене не було, лише підлягало культурному табуванню. Крім того, у радянський час відповідальність за кожне написане слово лягала на автора, тому за будь-які необережні слова можна було заплатити дорогою ціною. “Багато в чому зміна офіційного і неофіційного ставлення до мату почалася ще в період політичної “відлиги” [9, 16], а політика гласності дала початок друкованому слову, яке раніше не могло побачити світ зі сторінок офіційних видань. Можемо лише припускати, чи з’являлися сміливці, які б до часів перебудови надрукували щось на кшталт сьгоднішніх текстів Андруховича чи Забужко.

Якщо пройдемо лабіринтами історії української літератури, не загладжуючи неоднорідність мовної картини світу в художніх текстах, то натрапимо на багато цікавих фактів уживання офенсивних слів не лише в народній творчості, а й у багатьох творах канонічних авторів.

При всебічному аналізі народної культурної спадщини не можна оминати багатий набуток так званого сороміцького фольклору. Саме весільним сороміцьким пісням та поезії українських мандрівних дяків властива спроба естетизації ненормативної лексики. Збирачі й упорядники такого фольклору усвідомлювали, яке важливе місце посідає цей пласт народної творчості, адже їх турбувала не так популяризація творів, що містили слова, умовно зараховані до маргінальної мовної групи, як їх збереження для наступних поколінь. М. Савчук, котрий зібрав чимало текстів і впорядкував збірку гуцульських сороміцьких коломинок, зазначав: “Видаю маленьким накладом, бо це не той фольклор, який треба популяризувати, але знати варто. Як-не-як, а його складали наші предки” [14, 3].

Ф. Вовк у передмові до невеличкої добірки сороміцьких весільних пісень, укладеної М. Максимовичем, писав, що пісні цього збірника “мають на собі чимало поправок і приписок. Деякі з цих виправок та й самий вибір пісень вказує, здається, на те, що Максимович почував дуже велику наукову вагу змісту цих пісень, усе-ж таки трохи вражався їх характером і де-якими виразами” [6, 127]. Отже, ішлося не лише про відповідальність за збереження культурних цінностей для нащадків, а й про їхню наукову вартість.

Щоправда, ця вартість часто була незрозумілою видавцям і критикам. Відомо чимало фактів відмови в публікації, цензурних обмежень і навіть судових позовів за спробу презентувати такі твори читацькому загалу. “Криптадія” (збірка сороміцького фольклору всіх народів, що виходив у Парижі в 1883-1911 рр.) був чи не єдиним виданням, де можна було публікувати твори такого ґатунку. 1901 року В. Гнатюк у листі до Ф. Вовка зазначав: “Як стоїть справа з порнографічними матеріалами? Я зібрав дуже гарну збірку і жаль було б, щоб вона пішла мишам на снідання. Я думаю, що її вийшло б на 10 аркушів друку. Самих пісень маю понад 1000, а оповідань (анекдотів і новель) понад 150. У нас не можна її друкувати, бо цензура не дозволить. “Криптадія” не будуть виходити – отже значить вона пропаде, а шкода, бо дуже цікаві матеріали” [4, 40]. Інші видання вимагали супроводження матеріалів авторитетними рекомендаціями та рецензіями. Так, іще одна спроба опублікувати фольклорний матеріал на

сороміцьку тематику, який “для етнології сексуалізму надійний, інтересний й науково зібраний” [4, 138], не увінчалася успіхом. В іншому його листі до того самого адресата читаємо: “Оба томи моєї “синьої” книжечки (Das Geschlechtleben) сконфіскувала прокуратура в Берліні, як “grob pornographisch und wissenschaftlich wertlos”. Дня 2/Х буде ще розправа. Я хотів би на неї запропонувати думку деяких спеціалістів, які опісля можна би й надрукувати, а між тим і Вашу, як одного з редакторів “Кріптадій”. Книжка не знайдеться в публічній продажі, крім того дорога й друкована в спеціальному видавництві, “тому не може ширити зіспуття, а щоби була безвартна з наукового боку, то вже найліпше оціните Ви. Будьте ласкаві отже написати мені таку думку українською і французькою та прислати, а якби могли спонукати ще чия думку (я писав до Сумцова і Вольтера), приміром Русского Географического Общества – то було би дуже добре” [4, 133]. Проте “синя книжечка” усе ж була засуджена й не випущена у світ, адже “суд затвердив таку конфіскацію” [4, 147].

Та література не квапилася переймати все різнобарв'я стилістично-словесних засобів усної народної творчості. Літературний же герой, виходець із соціальних низів, уперше заговорив властивою йому мовою в інтермедіях та народній драмі. А спробу вивести мову простолюд, “мову подлу” в літературу зробив І. Котляревський. Бурлескний стиль письменника до середини ХІХ ст. був “своєрідною візитівкою українського письменства” [15, 18]. На думку Є. Нахліка, ця традиція отримала продовження в епоху просвітництва й романтизму; “романтизм толерував такі речі, бачимо їх достатньо в мемуарах та листуванні” [13], зазначає літературознавець, доцільно згадуючи в цьому зв'язку прізвища Пушкіна й Шевченка. Спроби не розлучати “низового” героя з його мовою знаходимо в Г. Квітки, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного. Водночас вважаємо помилковим твердження, ніби Т. Шевченко, якого навіть називають “майстром так званої інвективи” [див.: 3], не використовував ненормативну лексику.

Наприкінці ХІХ ст. в українській літературі відбувся певний нарративний злам, який характеризувався зміною стилістично-зображальних засобів і відходом від застарілої естетики: “Не вчити і моралізувати, а малювати”, – ось творче кредо письменників нової генерації, домінанта нової стилістичної манери” [15, 25]. Адже до цього періоду в літературі чи не найважливішою умовою досягнення успіху для письменника було дотримання жанрово-стильових рамок й ustalених етичних норм. Натомість яскравий приклад підважування старих естетичних канонів – творчість Івана Франка.

І. Франко ввів сороміцьку лексику в науковий ужиток у “Приповідках”; чимало такої лексики містили зібрані ним коломийки, що згодом з'явилися друком аж у Парижі, у збірнику “Кріптадія”, видавцем якого на той час був Ф. Вовк. У власних творах, як у прозових, так і в поетичних, письменник сороміцьких слів не вживав, хоча його словник іншої ненормативної лексики досить багатий. У мові прози І. Франка, зокрема в новелах і оповіданнях “Івась Новітній”, “Хлопська комісія”, “Яндриси”, “Лель і Полель”, “На дні”, знаходимо такі мовно-зображальні засоби низової культури, як тюремний жаргон, просторіччя, сільські гутірки, лайку й вульгарні вислови, єврейський говір та львівський сленг (мішанина з польської, української, німецької, гебрійської та інших мов). Письменник із притаманним йому прозі зображальним натуралізмом легалізує низову мовну культуру. Як охарактеризував це явище І. Ціхоцький, “подібно до хірурга, що має справу із пухлинами, Франко досліджує понівечену мову, якою вульгарною вона б не видавалася” [15, 175]. Учений наголошує на вживанні зниженої лексики не лише як мовностилістичного засобу відтворення натуралістичного образу літературного героя та його низової культури, а

й як засобу активного впливу на читача: “Гіпертрофія лайки у злочинному середовищі, що пересипає мовлення злодія ледь не через слово і при цьому не звертається ні до кого конкретно, говорить про намір зробити свою мову дієвою, активно впливовою. Брутальна лайка і “нецензурщина” у злодіїв не тільки підкріплює кожне слово, але часто й замінює його” [15, 175]. О. Горбач називає Франка “першим інтерпретатором “злодійського світогляду” в літературі” та першим, хто “відтворив локальний колорит вуличного і тюремного середовища лексичними засобами” [15, 184].

Загалом у прозових творах І. Франка налічують близько 180 арготичних лексем. Проте були неодноразові спроби “очистити” його тексти від небажаних знижених лексичних номінацій. Як зазначив І. Ціхоцький, “власне, на “боротьбу” із мовою й спрямовували свої зусилля видавці Франкових текстів, “з естетичних мотивів” відкидаючи окремі слова й цілі текстові уступи” [15, 169].

“... По обидва боки дверей у протилежних кутках стояли: в одному кутку – залізна піч, що на стиках, немовби якійсь надзвичайно страшний злочинець, була окована залізними обручами (насправді це було зроблено для того, щоб арештанти не могли підняти її верхню частину і видобути вогонь для цигарки чи підготуватися до втечі); у другому ж кутку виднілося дерев’яне начиння, відоме в тюремному жаргоні під назвою “зоська”, або “параша”, і заміняло вбиральню. Оце й було усе умеблювання камери ...” (“Лель і Полель”).

Ненормативна лексика повсякчас зазнавала різних форм табування, і лише в часи модерну та постмодерну проникнення небажаної мови в літературу сягнуло кульмінації. Тут слід зазначити, що спробу відродити живу українську мову “без прикрас” зробив Микола Лукаш у своїх “Шпигачках” та “Матюкології”; остання збірка була знищена, як така, що дискредитувала письменника.

Якщо ж звернутися до постмодерного періоду в українській літературі, то тут зможемо назвати не один десяток прізвищ визнаних і невизнаних, канонічних і неканонічних авторів, які часто в тканину своїх текстів вплітали елементи ненормативної лексики. У цьому контексті варто згадати Оксану Забужко, Марію Матіос, Юрія Андруховича, Іздрика, Юрка Покальчука, Сергія Жадана, Любка Дереша, Ірену Карпу та ін.

Хотілося б докладніше зупинитися на текстах лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка 2005 року Марії Матіос, яку називають однією з найплідніших українських письменниць сучасності. У своїх творах, зокрема в романі, за який авторка відзначена найвищою премією, натрапляємо на непоодинокі випадки не лише лайки, а подеколи й найгрубішої словесної інвективи. Слова такого кшталту слугують засобом точнішого вимальовування портрета героя певного типу (якщо в житті деякі категорії людей не цураються “сильної мови”, то виглядало б дивним їхнє “стерильне” слововживання на сторінках художніх творів), як, наприклад, прихильника чи завзятого поборника радянського панування на українській землі, з уст якого лунає: “І запам’ятай: іще не знайшовся такий, що обдурив би радянську владу, йоб вашу мат” [7, 171], – чи передачі високої емоційної напруги героя, яку він вивільняє разом з лайкою: “А чи тобі, нензо леста і курво остатна, мозіль не зробився на оцій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на стіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?” [7, 36].

Знижені лексичні номінації знаходимо й в інших творах, зокрема в “Бульварному романі” чи у збірці новел “Нація”. Попри закиди в лихослів’ї, письменниця твердить, що “не книги розтлінюють людей. Розтлінює те, що брехню називають правдою і навпаки”. Та й узагалі “у творчості немає табу, – зазначила Марія Матіос в інтерв’ю газеті “Сегодня”. – Єдина заборона – писати

погано. Якщо письменник не боїться, він буде робити цікаві речі. Але варто лише “включити” улесливого цензора – усе, прощайся з читачем” [8, 7].

Засилля художньої літератури ненормативною лексикою в останні десятиліття не слід вважати благом, але не варто також зневажати та недооцінювати роль цього явища. Замовчування фактів проникнення зниженої лексики в канонічну літературу чи небажання обговорювати теми, суміжні з темою ненормативної лексики, на академічному рівні, жорстка профанна критика такої літератури та почасти ігнорування її експертами й авторитетними критиками призведе до відставання в цій дослідницькій сфері від світових лінгвістів та літературознавців, які володіють уже чималим доробком з історії, етимології, гносеології ненормативної лексики, в аспекті соціології вивчають вікові, гендерні, статусні особливості вживання ненормативної лексики. Адже “лайку утворюють такі могутні й несумісні резонатори, як релігія, секс, божевілля, екскреція й національність, вона містить дивну низку позицій, включає жорстоке, розважальне, приголомшливе, абсурдне, випадкове й неможливе” [18, 3]. Не слід уживати її нарівні з іншими стилістичними засобами, однак задля експертної оцінки та обґрунтованої критики варто глибше пізнати процеси, які спровокували появу таких експресивно різносторонніх і, що найголовніше, семантично-знижених мовно-виражальних засобів, котрі завжди викликали неоднозначну суспільну реакцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач О. Арго в Україні. – Львів, 2006. – 686 с.
2. Зав'ялов С. Аристофан. Комедии и фрагменты // *Новая русская книга.* – 2000. – № 4/5 // <http://infoart.udm.ru/magazine/novkn/zavyal.htm>
3. Ключковська Г. “Дунет ветер еще раз...”... іще раз про Шевченка // *Дзеркало тижня.* – 2007. – № 10. – С. 17.
4. Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / Упоряд. та комент. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко; Передм. В. Наулка. – Львів – К., 2001. – 216 с.
5. Лучук Т. Щодня крім сьогодні: вірші й переклади. – Львів, 2002. – 228 с.
6. Максимович М., Вовк Ф. Сороміцькі весільні пісні / Записані М. О. Максимовичем. – Львів, 1899. – С. 157-168.
7. Матиос М. Солодка Даруся. – Львів, 2007. – 188 с.
8. Молчанова Н. Мария Матиос: “Развращают не книги, а то, что ложь называют правдой” // *Сегодня.* – 2004. – № 28 (1672). – С. 7.
9. Мокшенико В., Никитина Т. Словарь русской брани (матизмы, обсценизмы, эвфемизмы). – СПб., 2003. – 448 с.
10. Підлісна Г. Світ античної літератури. – К., 1981. – 199 с.
11. Публій Овідій Назон. Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії / Пер. з латини А. Содомора; Передм. та комент. А. Содомори. – К., 1999. – 299 с.
12. Содомора А. Жива античність. – Львів, 2003. – 184 с.
13. Сняданко Н. Естетизація ненормативної лексики – відродження традиції: Розмова з Євгеном Нахлікком, літературознавцем, директором Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України // *Львівська газета.* – 2006. – № 11 / Н. Сняданко // <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2006/01/23/12384/>
14. Сто масних кавалків: Гуцульські сороміцькі коломийки / Зібрав і впорядкував М. Савчук. – Парма, 1996. – 27 с.
15. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). – Львів, 2006. – 280 с.
16. *Shakespeare, William.* Forms of swearing, Damnation, Cursing, Bawdy and obscenity // <http://encyclopedia.jrank.org/articles/pages/807/Shakespeare-William.html>
17. *Harris W.* Catullus 97. Catullus 98. Two Very Dirty Poems / W/ Harris // <http://community.middlebury.edu/~harris/catullus.97.98.html>
18. *Hughes G.* Swearing: a social history of foul language, oaths and profanity in English. – Oxford, 1991. – 283 p.
19. *McEnery T.* Swearing in English: bad language, purity power from 1586 to the present. – London; New York, 2006. – 263 p.
20. *Moore Harry T.* Sex, Literature and Censorship: Essays by D. H. Lawrence. – London, 1955. – 128 p.
21. *Wilmot J.* Earl of Rochester: Poems / Ed. Keith Walker. – Oxford, 1984. – 319 p.